

ČESLOVAS LAURINAVIČIUS, EGIDIJUS MOTIEKA IR NORTAUTAS STATKUS APIE GEOPOLITINĘ LIETUVOS VALSTYBĖS PRIPAŽINIMO PRASMĘ

PRIPAŽINIMO ANOMALIJA

Niekas rimtai negali ginčyti, kad tarpukariu trys Baltijos valstybės gyvavo kaip pripažinti tarptautinės sistemos subjektai ir kad jų sunaikinimas 1940 m. buvo neteisinis aktas. Kita vertus, manytume, kad Baltijos valstybių nesaugumo situacija, mūsų anksčiau aptarta, negalėjo neatsiliepti tų valstybių teisiniam statusui. [...]

Tarpukario laikotarpis

Po Compjeno paliaubų Vokietijos kariuomenei pradėjus trauktis iš buvusios Rusijos imperijos okupuotų teritorijų, paskui ją Vakarų link pajudėjo Raudonoji armija. Siekdama, kad toji armija pasiektų Rytų Pabaltijį be didesnio pasipriešinimo, bolševikų vadovybė Maskvoje griebėsi kamufliažo: 1918 m. gruodžio 8 d. V. Uljanovo-Lenino vardu buvo paskelbtas Estijos Sovietų Respublikos nepriklausomybės pripažinimas; gruodžio 22 d. panašiai buvo pripažinta Latvijos ir Lietuvos Sovietinių Respublikų nepriklausomybė. Beje, Latvija - su Latgala, o Lietuva - su Vilniumi. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje įkurti sovietiniai organai buvo partiniai bolševikiniai, griežtai pavaldūs Maskvai, todėl apie jokią tų sovietinių respublikų nepriklausomybę rimtai kalbėti netenka¹.

Maskvos tikslas buvo pasinaudoti Pabaltijiu kaip tiltu perkelti bolševikinę revoliuciją į Vakarus. Baltijos jūra, anot G. Zinovjevo, turėjo tapti „socialistinės revoliucijos jūra“, o sovietinių respublikų nepriklausomybės kamufliažas turėjo neutralizuoti vietinį nacionalizmą. Tokios neutralizacijos siekį liudytų ir ta aplinkybė, kad sovietiniai organai Pabaltijyje nevykdė žemės dalijimo (priešingai nei Rusijoje)². Tuo būdu, matyt, siekta prislopinti tradicinį konfliktą tarp Rytų Pabaltijo tautų ir vokiečių bei lenkų, kad būtų galima sovietinį modelį iš Rytų Pabaltijo perkelti pirmiausia į Vokietiją, eventualiai ir į Lenkiją. [...]

Apskritai Antantės valstybės, spręsdamos Rytų Pabaltijo problemas, sunkiai derino savo strateginius interesus su demokratijos principais. Palikdamos Pabaltijo tautas Rusijos sudėtyje, jos stengėsi parodyti pagarbą savo sąjungininkės legitimoms teisėms, tačiau aukėjo tautų laisvo apsisprendimo principus, nekalban jau apie nuviltus pabaltijiečius. Kita vertus, eventualaus Pabaltijo tautų nepriklausomybės pripažinimo atveju Antantės valstybės neturėjo priemonių garantuoti tų tautų demokratinę raidą, o Pabaltijo atplėšimu supykintą Rusiją. Antantė būtų stūmusi į priešišką stovyklą. Suprantama, iš tų dviejų blogybių pirmoji, Antantės požiūriu, buvo mažesnė nei antroji. [...]

Lietuvos pripažinimą *de jure* Antantė atidėjo kilus 1920 m. rudenį krizei dėl Vilniaus. Iš tikrųjų tai buvo spaudimas Lietuvai. Tačiau tokios spaudimo politikos atžvilgiu Antantės valstybių pozicija nebuvo vienoda. Prancūzija laikėsi nuostatos, kad tik spaudimu bus galima priversti lietuvius atsakyti karingo nacionalizmo ir tokiu būdu pasiekti taiką regione. Tuo tarpu Britanija į spaudimą Lietuvai žiūrėjo kur kas santūriau, nes nemanė, jog Lenkijos įtakos padidėjimas Lietuvoje suponotų stabilumą.

Apskritai Didžiosios Britanijos nuostatoje šalia santūrumo lietuvių nacionalizmo atžvilgiu pastebima tendencija palaikyti ribą tarp Lietuvos ir Lenkijos. Dar 1919 m. rugsėjį būtent Didžioji Britanija paskatino visas tris Baltijos valstybes pradėti taikos derybas su Sovietų Rusija, o tai tuo metu

¹ Česlovas Laurinavičius, Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje, in: *Politika ir diplomatija*, Kaunas, 1997, p. 42-65.

² J. D. White, The Revolution in Lithuania 1918-1919, *Soviet Studies*, vol. 23, No. 2, 1971, p. 186-200.

buvo priešinga Lenkijos norams. Ypač ryškus Lietuvos valstybinis atribojimas nuo Lenkijos pastebimas D. Lloyd Georgės taikos plane 1920 m. vasarą Spa konferencijoje. 1921 m. pavasarį Didžiosios Britanijos atstovas J. Simpsonas Lietuvos-Latvijos sieną išvedė taip, kad Lietuva neprarastų ryšio su Rusija (ties 1920 m. liepos 12 d. linijos Šafranovo punktu) ir kad Lenkija negalėtų per Kuršą ir Palangą atkirsti Lietuvos nuo jūros³. Vadinamasis antrasis Hymanso projektas, numatęs Lietuvai Klaipėdos kraštą ir teritorinį sąlytį su Rusija, taip pat buvo britų iniciatyvos rezultatas⁴. 1922 m. pavasarį vėlgi britų diplomatai Antantės vardu Lietuvai perdavė konfidencialų pasiūlymą: atsisakyti karo padėties su Lenkija (ne Vilniaus) ir už tai pažadėta Klaipėda, kreditai ir pripažinimas *de jure*. Lietuvai pasiūlymą atmetus, buvo pereita prie kietesnio spaudimo varianto (prancūziško): pripažinimas *de jure* susietas su Lietuvos įsipareigojimu internacionalizuoti Nemuną⁵. Šitaip siekta su Lietuvos pagalba legalizuoti Lenkijos išsiplėtimą į Rytus pagal Rygos taikos sutarties konceptą.

Įdomu pastebėti, kad Lietuvos diplomatija nuo to spaudimo gynėsi argumentu, kurį jiems kadaise buvo pasiūlę tie patys britai: prieš duodant sutikimą internacionalizuoti Nemuną reikalauti iš Antantės, kad ji galutinai pripažintų Lenkijos rytinę sieną⁶. Tokio reikalavimo potekstė buvo ta, kad Antantė, pripažindama Lenkijos išsiplėtimą istorinėse LDK žemėse, kėsintųsi į Rusijos teises, kurias ji pati buvo formaliai legitimavusi savo 1919 m. gruodžio 8 d. sprendimu. Antantė matė legalizavimo kelią per Lietuvą: jei Lietuva priima Nemuno internacionalizavimą, kas praktiškai būtų padėję sureguliuoti santykius su Lenkija, tai ir Antantė galėtų pripažinti situaciją kaip naują Lenkijos ir Lietuvos susitarimo variantą (aliuzija į istorinės unijos teisinį perimamumą). Tuo tarpu Lietuva reikalavo, kad Antantė pirmiau legalizuotų padėtį.

Dėl viso to 1922 m. gruodžio 22 d. Lietuva gavo pripažinimą *de jure* praktiškai neatidariusi tranzito Nemunu⁷. Situacija pasidarė dinamiška, kai 1923 m. sausio mėn. Lietuva savavališkai užėmė Klaipėdą, išstumdamą iš ten Antantės vardu administravusius prancūzus. Tai buvo drąsus žingsnis, nors ir suderintas su Vokietija bei Sovietų Rusija. Tačiau kartu tai buvo bandymas išstumti iš Rytų Pabaltijo Antantę - veiksnį, kurio dėka apskritai buvo galimas Baltijos valstybių geopolitinis gyvavimas. Lyg ir pabūgusi savo žingsnio, Lietuvos vyriausybė pusiaukelėje sustojo, leido Antantei formaliai grįžti į kraštą ir net suteikė jai arbitražines sprendimo teises. Tuo pasinaudojusi, Antantė 1923 m. kovo 15 d. pripažino Lenkijos faktines rytines sienas (taikos palaikymo motyvas), o Lietuvai sutiko perleisti suverenitetą į Klaipėdą, bet su sąlyga, kad Lenkija gautų teisę naudotis uostu bei tranzitu⁸.

Lietuvai tai buvo vienas iš skaudesnių smūgių. Antantės Ambasadorių konferencijos sprendimo dėl Lenkijos rytinės sienos Lietuva nepripažino (esą Lietuva prašiusi pripažinti kitokią(?) Lenkijos sieną, „atsižvelgiant į Lietuvos gyvybinius interesus“). O dėl Klaipėdos perdavimo sąlygų prasidėjo ilgos ir sunkios derybos. Rezultatas vėlgi ne be britų bei amerikiečių poveikio, -1924 m. gegužės mėn. Lietuvai buvo perleistos suverenios teisės į Klaipėdą be įpareigojimų suteikti Lenkijai teises į uostą bei tranzitą⁹.

Žinoma, galima replikuoti, kad Lietuvos atribojimo nuo Lenkijos politika neatvedė į sutarimą; regione liko žiojėti karo padėties praraja, ir šia prasme net pirštūsi išvada, kad Didžioji Britanija faktiškai asistavo Vokietijai ir Sovietų Rusijai.

³ Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919-1929 metais*, Vilnius, 1993, p. 51-54

⁴ Česlovas Laurinavičius, Baltijos klauzulė - kas tai? Iš pacifikacijos paieškų Rytų Europoje 1921 metais istorijos in: *Politika ir diplomatija*, p. 145-156.

⁵ Ten pat.

⁶ Tokį patarimą lietuviai gavo, regis, jau iš minėto Didžiosios Britanijos diplomato J. Simpsono.

⁷ A. E. Senn, *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920-1928*, London. 1966.

⁸ Ten pat.

⁹ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 88-164.

Tačiau vargu ar Lietuvos spaudimo (prancūziška) politika būtų buvę galima pasiekti pozityvesnių rezultatų. Kita vertus, vargu ar buvo praktinių galimybių padidinti spaudimą Lenkijai. Iš tikro buvo pato situacija.

Vis dėlto norėtusi pabrėžti skirtumą tarp Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Sovietų Rusijos politikos Baltijos valstybių atžvilgiu. Pirmoji, paremdama Lietuvą, nesiekė palaikyti konflikto, ir nėra pagrindo įtarti, kad ji būtų trukdžiusi Lietuvos ir Lenkijos susitarimui laisva valia. Kitaip tariant, Didžioji Britanija linko žiūrėti į Baltijos valstybes kaip į potencialias partneres, neignorudama jų demokratėjimo specifikos, tačiau ir nesiimdama jų garantuoti. Kai kuriais duomenimis, jau 1923 m. lapkritį Didžiosios Britanijos vyriausybė nusprendė nesipriešinti eventualiam Baltijos valstybių prijungimui prie Sovietų Rusijos.

Panaši buvo ir JAV nuostata. Pripažinimą *de jure* Baltijos valstybėms JAV suteikė vienu metu visoms trimis 1922 m. liepos 28 d. Tuo metu Jungtinės Valstijos jau buvo atsisakiusios aktyvaus vaidmens Europoje. Tačiau, atrodo, kad pripažinimo momentas buvo pasirinktas neatsitiktinai; kaip tik tuo metu Antantė buvo pradėjusi spausti Lietuvą, kad ši už pripažinimą *de jure* neutralizuotų Nemuną, ir gautas pripažinimas iš didžiosios pasaulio valstybės be jokių sąlygų tapo svarbia atsvara Lietuvai prieš Antantę. Šis epizodas, kaip ir amerikiečio N. Daviso iniciatyva sprendžiant Klaipėdos problemą 1923-1924 m., leistų teigti, kad ir JAV buvo linkusios atriboti Lietuvą nuo Lenkijos. Nors taip pat nėra jokio pagrindo įtarti, kad JAV galėjo trukdyti eventualiam Lietuvos ir Lenkijos susitarimui laisva valia¹⁰.

Tačiau 1922 m. liepos 28 d. pripažinimo tekste buvo pabrėžta, kad JAV neatsisako Rusijos nedalomumo principo, ir dėl šios aplinkybės - beje, kaip ir dėl to, kad pripažįstamos buvo Baltijos vyriausybės, o ne valstybės, - amerikiečių nuostata buvo dviprasmiška¹¹.

(Iš: Česlovas Laurinavičius ir kt. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai, XX amžius, Vilnius, 2005, p. 124, 128-136).

---

¹⁰ Č. Laurinavičius, E. Motieka, *Geopolitical Peculiarities of the Baltic States (presentation for the Conference „Baltic States: Cooperation and Search of New Approaches“*, Vilnius, April 24, 1998).

¹¹ A. Tarulis, *American-Baltic Relations 1918-1922*, Washington, 1963, p. 357.